

'מי בא אחרי?'

יחסי העברה אחאיים בפסיכותרפיה פסיכואנליטית

ריבה אלטמן

מאמר זה עוסק במקומם של יחסי אחים בתאוריות פסיכואנליטיות וביחסי העברה אחאיים הנרקמים בין המטופל למטפל במהלך הטיפול הפסיכותרפטי. תאוריות פסיכואנליטיות מפרויד ועד ימינו הדגישו את חשיבות הקשר האנכי – הקשר בין הורים לילדים – כקשר מכוון ומשמעותי בתהליך ההתפתחות הנפשית. בצל הקשרים האנכיים נמצאים כינוכחים נפקדים היחסים האופקיים – יחסי האחים. יחסים אלה, חשיבותם והשפעתם, מפורטים בתיאורי מקרים רבים, אך עד לשני העשורים האחרונים לא נעשה ניסיון להמשיגם באופן תאורטי ולהגדיר את השפעתם המהותית על המבנה וההתפתחות הנפשית של הפרט, ולא ניתנה תשומת לב מיוחדת לביטויים ההעברתיים של יחסי האחאות בתוך המפגש האנליטי. בסקירה תאורטית זו אני מבהירה את מקומו של הקשר האחאי כגורם המשפיע על ההתפתחות הנפשית ואת חשיבותם של היחסים האופקיים בשיח הפסיכואנליטי – לאור תאוריות פסיכואנליטיות מרכזיות ולאור התאוריה העכשווית של ג'ולייט מיטשל (Mitchell 2003). בהמשך אני ממשיגה שתי תצורות של העברה אחאית – העברה אחאית אנכית והעברה אחאית אופקית – ובחלק האחרון אני מתארת את השתרגות יחסי ההעברה האחאיים, האנכיים והאופקיים, אשר נרקמו במהלך טיפול במתבגר בן 12.¹

¹ המאמר מבוסס על עבודת גמר שהוגשה לתכנית לפסיכותרפיה, הפקולטה לרפואה, אוניברסיטת תל-אביב, ביוני 2010, ועל הרצאה שם באוקטובר 2010. כמו כן הוא חלק מעבודת דוקטור שנכתבת במחלקה לפרשנות ותרבות באוניברסיטת בראיילן בהנחיית פרופ' אבי שניא וד"ר דורית למברגר ועוסקת בקשר האחאי בספרות ובפסיכואנליזה. אני מבקשת להודות לאנשים שהדריכו, העירו, האירו, תמכו, עודדו וקראו גרסאות שונות של עבודה זו: ד"ר רינה לזר, גב' ורדית ויס, גב' אמיליה פרוני, מר יוסי טמיר, ד"ר דורית למברגר וד"ר גידי לב.

הקדמה

תנינה לא פגשה את אחיותיה גול וית הרבה זמן. היא שכחה בכלל איך זה לאחות אחות.

'קרקבן', אמרה תנינה, 'לדעתך אחיות הן יותר או פחות מאנשים רגילים?'
'צריך לעשות מבחן', אמר קרקבן (זרחי 2009: 67, ההדגשה שלי).

הנושא האחאי מעורר שאלות מעניינות וחשובות: איזה סוג של אחר הוא האח עבורנו? מה מייחד את הקשר האחאי מקשרי זיקה אחרים שיש לנו – עם הורים, עם בני זוג, עם ילדים חברים או עם זרים? כיצד הקשר האחאי משפיע עלינו, על זהותנו ועל אישיותנו? ובאיזה אופן ההשפעות האחאיות באות לידי ביטוי ביחסים הטיפוליים? בחרתי לקרוא למאמר 'מי בא אחרי?' בעקבות שאלתו של אלון, בן שש, שהציתה בי לראשונה את העניין בנושא העברה אחאית. אלון הגיע לטיפול בעקבות סימפטומים של גמגום שהופיע לאחר לידת אחותו כשהיה בן שלוש ואילמות סלקטיבית שהופיעה לאחר לידת אחותו השנייה, כשהיה בן חמש. הוא החל את הטיפול בשלב שבו הוא לא דיבר עם מבוגרים כלל וכמעט לא דיבר עם ילדים. לאחר כמה שבועות של שתיקה התחיל לדבר בטיפול, והשאלה הראשונה ששאל אותי הייתה: 'מי בא אחרי?' על השאלה הוא חזר, בחשש, בסיום כל פגישה. דרך השאלה הוא ביטא חרדה מפני כניסה של מישהו אחר שיגזול את מקומו ויוביל לאובדן בלעדיותו וייחודו, מישהו שיבוא אחרי וייהנה מהטוב שיש בפגישה אתי, בעוד הוא צריך לפנות את מקומו וללכת, כפי שחווה כשאחיותיו הצטרפו לחייו. כך הצליח אלון להעביר אלי את התחושות – שיתוק, גמגום, אבדן וגזל – שהיו לב מצוקתו בעקבות לידות אחיותיו והתעוררו שוב בינינו בסיומה של כל שעה טיפולית.

מרגע שנוכחתי בתופעה, שמתי לב כמה היחס לאחים רלוונטי גם למטופלים אחרים, ילדים ומבוגרים. התרשמתי שזהו נושא נבדל ומובחן בפני עצמו, שאינו התקה או נגזרת של התסביך האדיפלי כלפי דמויות האחים, אלא ביטוי ישיר שקשור להתמודדותם המורכבת בתוך המערכת האופקית-אחאית. החלטתי לחקור ולבדוק את הנושא לעומק, ומאמר זה הוא פרי חקירה מתמשכת זו.

רקע: יחסי אחים בתרבות

יש האומרים שנעים לשבת עם אחים שלנו ביחד ושהם עומדים לצדנו בעת צרה. יש הכמהים לנפש תאומה, שתבין אותם כפי שהם בדיוק ומעריכים לויאליות ונאמנות המבוטאות במילים 'אחוה', 'ברית אחים' ו'אחים לנשק'. מנגד יש המזהירים שעדיף

'שכן קרוב מאח רחוק' ושארבות לנו בפתח 'קנאת אחים' ו'מלחמות אחים' המלוות בתחושות קשות, הרסניות ורצחניות.

מתרבויות העבר ועד ימינו פורשים לפנינו ביטויים בשפה, מקורות דתיים, מיתוסים, פרוזה, מחזות, שירה וביוגרפיות, את קשת היחסים המורכבת שכרוכה בקשר האחאי. טקסטים רבים עוסקים בתמות שונות של אחאות ומדגישים את המקום המרכזי של האחים בחייו של הפרט. מן הצד האחד של הקשת מדובר בקשרים שמציינים קרבה עזה ובלתי ניתנת לערעור, נאמנות, אהבה, לויאליות, שייכות, ביטחון, הקרבה, סולידריות ואחוזה, כפי שבאים לידי ביטוי בקשר שבין מרים לאחיה משה המתואר בתנ"ך, במחזה אנטיגונה, בסיפורי עם כמו 'עמי ותמי' או ברומן האחים קרמזוב מאת דוסטויבסקי. מהצד השני של הקשת עולים יחסים של ריחוק, קנאה עזה, שנאה, נידוי ופגיעה, למשל בסיפורי בראשית השונים: קין והבל, יוסף וכתונת הפסים, רחל ולאה; במיתוס היווני 'פסיכה'; במיתוס הרומי על רמוס ורומולוס; באגדה 'סנדרלה'; ובהמלך ליר של שייקספיר. גם יחסים של גילוי עריות בין אחים באים לידי ביטוי במיתוסים ובסיפורים, כגון סיפורם של אמנון ותמר במקרא, במיתולוגיה היוונית וגם בפרוזה מודרנית, כמו למשל ברומן הנבחר מאת תומס מאן.

בדת היהודית יש הלכות, מצוות ומנהגים שקשורים ביחסי אחאות. למשל, מצוות ייבום וחליצה שבה אחיו של נפטר (כשהנפטר לא העמיד צאצאים) חייב לייבם את אלמנת אחיו או לשחרר אותה מכך באמצעות טקס החליצה. החוק בישראל ובמדינות נוספות קובע איסורים וזכויות שקשורים לאחים, כגון איסור על נישואי אחים ועיגון זכויות הירושה של אחים בחוקי הירושה. נוסף על אלה, גם ביוגרפיות של דמויות היסטוריות – מנהיגים, ממציאים, יוצרים והוגים – מסייעות לנו להבין את חשיבות הקשר האחאי ואת השפעתו על מהלך חייהם. כזה היה, למשל, קשר של גילוי עריות (אינצסט) בין המשורר הלורד גורדון ביירון לאחותו למחצה אוגוסטה ליה, והתערור חשד כי בתה של אוגוסטה – אליזבת מדורה ליה – היא תוצאה של גילוי עריות זה (Bevington 1996). שיתוף פעולה פורה בין אחים בבגרותם אפשר למצוא בביוגרפיות של האחים רייט (Kelly 1989), האחים גרים (Zipes 2002), האחים וינסנט ותאו ואן גוך (Hulsker and Miller 1990) ובין פליקס מנדלסון לאחותו פאני (Todd 2010). קשרים מורכבים היו בין אחים ידועים, למשל בין ניטשה לאחותו אליזבת (Dieth 2003). היו גם תחומי עיסוק דומים של אחים למשל הכתיבה הספרותית של האחיות ברונטה. כן ידועות השפעות של שכול אחים על תאורטיקנים והוגים, כפי שמופיע בביוגרפיות של הפילוסוף לדוויג ויטגנשטיין (מאלקולם 1988), של פרויד (גיי 1993) ושל מלני קליין (סגל 2001).

אל מול ריבוי ההתייחסויות התרבותיות לנושא האחאי בולט בהיעדרו היחס לקשר האחאי ולהשפעתו על ההתפתחות הנפשית ועל המבנה הנפשי בתאוריות הפסיכואנליטיות הקלאסיות.

יחסי אחים בפסיכואנליזה עד שנות השמונים של המאה העשרים

גישות פסיכואנליטיות מרכזיות מאז פרויד ועד תחילת שנות השמונים של המאה העשרים לא נתנו מקום משמעותי ליחסי אחים בתוך התאוריה המבנית וההתפתחותית של הנפש. כל תאוריה מהזווית שלה תפסה מבחינה הכרתית את השפעת האחר על הסובייקט באופן שונה,² והזיקה בין הסובייקט לאחר שקיבלה את מרב תשומת הלב הייתה הזיקה האנכית, זו שבין הסובייקט להוריו. אחים נותרו בצל כשחקנים משניים ואף כניצבים בדרמה הנפשית שהתרחשה בין הסובייקט להוריו. רבים מהעוסקים בנושא האחאי מציינים את הזנחתו בכתביה הפסיכואנליטית (למשל, Moser et al. 2005; Lesser 1978; Rosner 1985; Coles 2006; Caspi 2011). ההסברים נעים בין סיבות שמיוחסות לתאוריה הפסיכואנליטית הקלאסית – היותה פסיכולוגיה של אדם אחד (Kivowitz 1995) – לסיבות שמדגישות את ההשפעה העצומה של התסביך האדיפלי על התאורטיזציה הפסיכואנליטית והדגשת ההשפעה של הציר האנכי על התפתחות הפסיכואנליזה (Mitchell 2003). הסברים אחרים מייחסים לפסיכואנליזה שימוש הגנתי בדפוסים של הכחשה והתעלמות מהציר האחאי שנובעת מפנטזיה אוניברסלית להיות 'בן יחיד' (במובן של 'תאוריה יחידה' ובלעדית), ואף מנסים להסביר את ההתעלמות בעזרת הסברים ביוגרפיים של ההוגים עצמם, כגון היחסים הקונפליקטואליים של פרויד עם אחיו, היותו 'נבחר' ו'מועדף' במשפחת מוצאו ויריבויותו עם קולגות (Coles 2003).

בסופו של דבר, לאחר עיון בכתבים פסיכואנליטיים ובתיאורי מקרה קלאסיים, מצאתי שהיחס לקשר האחאי בורמים המרכזיים הוא כאל 'נוכחים נפקדים'. מחד גיסא, יחסי אחים נוכחים בפרקטיקה הקלינית ובתיאורי מקרה. מיקומו של המטופל במרחב המשפחתי והשפעת האחים עליו עולים כבר בשלבים הראשוניים של סיטואציות טיפוליות ומודגשת חשיבותם בהבנת חייו ומצבו הנפשי. הסיטואציה הקלינית מסתייעת בהבנת הקשר האחאי כדי להבין את מיקומו של המטופל בקונטקסט המשפחתי/סוציאלי ואת חוויותיו, את זהותו ואת עצמיותו. מאידך גיסא, יחסי האחים נפקדים בחשיבות שניתנת להם בתאוריות הפסיכואנליטיות העוסקות בהתפתחות הנפש ובמבנה הנפשי.

החל בפרויד, דרך ממשיכיו וגישות פסיכואנליטיות מודרניות, הדמויות המרכזיות שאליהן משויכת ההתפתחות הנפשית והתגבשות המבנה הנפשי הן לרוב דמויות ההורים. אין בספרות הפסיכואנליטית התייחסות מספקת ואף לא הסכמה כללית

² להלן אמשך בהבחנה בין היחס ההכרתי לאחר לבין יחס הזיקה כלפיו. היחס ההכרתי עוסק באופן שבו הסובייקט תופס/מכיר את האדם האחר שנמצא עמו בקשר. יחס הזיקה מדגיש את הזיקה המתקיימת בין הסובייקט לאותו אחר (הורה/ילד/בן זוג/אח/חבר/זר) ומבחין אם הזיקה שבין הסובייקט לאותו אחר משפיעה על היחסים ביניהם.

לגבי מידת הרלוונטיות וההשפעה של היחסים האחאיים על גיבוש המבנה הנפשי הפנימי של הפרט (Coles 2006).

פרויד הדגיש את חשיבות הקונפליקט האדיפלי על ההתפתחות הנפשית והמבנה הנפשי. פתרון הקונפליקט נעשה תוך הפנמת הדמויות ההוריות של הילד ולזיקה האחאית אין חשיבות בפתרון קונפליקט זה (פרויד [1900] 2008). הוא עמד על חשיבות הזיקה של הסובייקט להוריו (בדגש על האב) בחיי הנפש של הסובייקט, ולא ייחד ליחסי האחים מקום בתאוריות המבניות וההתפתחותיות שהגה אף שהוא התייחס ב־56 מכתביו לנושא האחאות בהקשרים של יריבות, קנאה, מיניות, הולדת את, שכול, סוציאליזציה וגם בהיבטים סוציולוגיים של אחאות (Sherwin-White 2007). נוסף על אלה, בכמה מתיאורי המקרים המרכזיים שלו ציין פרויד את חשיבות האחים בחיי מטופליו, כגון במקרים של דורה (פרויד [1905] 1993), של איש הזאבים (1918 [1999]) ושל הנס הקטן (1909 [2003]). במאמר משנת 1917 ניתח זיכרון ילדות מהאוטוביוגרפיה של גתה ושילב גם חלק ממקרה שבו טיפל. המשותף לשניהם היה התנהגות של ניפוץ וזריקת חפצים מהחלון בילדות המוקדמת, לאחר הולדת את. התנהגויות אלה נבעו, לדעת פרויד, מתחושת קנאה שחשו גתה והמטופל. פעולת הניפוץ היא פעולה סימבולית מאגית תוקפנית, שבאמצעותה הילד גתה (וגם המטופל של פרויד) נתנו ביטוי לרצון לסלק את מי שחדר לחייהם והפריע. פרויד העריך שהעובדה שגתה שכל ארבעה מאחיו בילדותו חיזקה בו את התחושה שהגורל היטיב אתו בהשוואה לאחיו, חיזקה את הרגשתו כמועדף על אמו והובילה לתחושת ניצחון וביטחון שבהצלחה – שתרמו להתפתחותו האישיותית והאמנותית (Freud [1917–1919]: 155–156).

בדומה לגתה, גם פרויד שכל את אחיו (יוליוס) שנולד אחריו בסדר הלידה ונפטר בגיל שמונה חודשים כשפרויד היה בן שנה וחצי (גיי [1988] 1993). בעדויותיו האוטוביוגרפיות הודה פרויד שהאיבה והקרבה שחש לאחיינו (בנו של אחיו למחצה עמנואל), שהיה מבוגר מפרויד בשנה ובילדותם המוקדמת הם גדלו כאחים, היו גורמים מכריעים בכל הקשרים הבינ־אישיים שיצר אחר כך, אשר בהם שחזר יחסי אהבה ושנאה שמתחלפים זה בזה (פרויד [1900] 2008). עדות זו עשויה להסביר את ניתוק קשריו מחברים ומקולגות שליוו אותו לאורך חייו כגון וילהלם פליס, קרל גוסטב יונג, אלפרד אדלר ושנדור פרנצי. חוקרים סבורים שהתמקדותו התאורטית של פרויד בזיקה האנכית, וכן הדגשותיו את יחסי הקנאה והיריבות האחאיים (תוך התעלמות מהיבטים אחאיים נוספים) קיבעו והתוו את היחס לנושא בקרב ממשכיו (Colonna and Newman 1983).

גם בזרמים פסיכואנליטיים שהופיעו אחרי פרויד נמשך יחס כפול לנושא האחאי, כשמצד אחד היה עניין בנושא ומצד שני הוא לא השתבץ כגורם מכונן בזהות ובמבניות של הנפש. מלני קליין הדגישה את הדמויות ההוריות – הפנטזיות הפנימיות עליהן וההזדהות עמן – כמרכזיות בהתפתחות חיי הנפש. הזיקה שקיבלה

את מרב תשומת לבה להבנת ההתפתחות הנפשית היתה הזיקה בין התינוק לאם. בכמה מכתביה ציינה קליין את חשיבות הקשר האחאי בחיי הסובייקט: במאמר על פסיכואנליזה בילדים (Klein 1932) וכן במאמר 'אהבה ואשמה ותיקוף' (קליין [1937] 2003) היא כתבה על התמודדות הילד עם אחיו על אהבת הוריו ואף הסבירה את יחס האם לילדיה ולכן זוגה כמושפע מיחסיה בעבר עם אחיה ואחיותיה. למרות זאת ניכר שקליין הבינה את הקשרים האחאיים כנובעים ממשולשים אדיפליים ולא כקשרים מובחנים לעצמם. תרומה עקיפה של התאוריה הקלייניאנית לנושא הקנאה האחאית טמונה בחקירתה ובהבחנותיה בין היבטי קנאה שונים – קנאה (jealousy), חמדנות (greediness) וצרות עין (envy) (קליין [1957] 2003).

הבנת היריבות האחאית לפי התפיסה הקלייניאנית ניכרת גם בכתביהם של פרנסיס טסטין ודידייה אוזל. טסטין טבעה את המונח 'קן התינוקות' (Tustin 1972), מונח שאוזל פיתח מאוחר יותר (Houzel 2001). מונח זה מתייחס לתפיסתה של קליין כי תחושות יריבות ואשמה עשויות לנבוע מפנטזיות של חמדנות והרסנות כלפי התינוקות האחרים שהתינוק מדמיין שקיימים בתוך גופה של האם. טסטין התכוונה לפנטזיה הלא־מודעת של הפעוט האוטיסט, שבתוך האם מצויים תינוקות רבים, כמו בתוך קן. תינוקות מפונטזים אלה עשויים להיות בתוך השד, בתוך הראש או בתוך הרחם של האם, וכולם מצפים להיות מוזנים על ידה. פנטזיה זו עולה כאשר הפעוט חש שאמו איננה קשובה ומכווננת כלפיו. אז הפעוט מאמין כי האם קשובה לאותם תינוקות מפונטזים, הכובשים את החלל פנימי ואת רוחה של האם. לא חייבים להיות אחים ממשיים לתינוק כדי שהוא יחוש יריבות וקנאה בקיומם המדומה. די בכך שהתינוק חש שתשומת לב האם איננה מתמקדת בו עצמו או שהיא טרודה בעניינים אחרים כדי שהוא יפנטז על קיומם של אחים שגוזלים את מקומו אצלה.

מתוך הדברים שעלו מכתביהם של קליין, טסטין ואוזל, עולה כי הגישה הקלייניאנית מכירה בחשיבות היחסים האחאיים – המפונטזים, המופנמים והממשיים – כבעלי השפעה על התפתחותו של הפרט. יריבות ושנאה בין אחים מובנים כנובעים ממאבק על התחלקות באהבת ההורים וביטוי הכללי שמצוי בהם, והקשר עם האחים מתבסס תוך התחלקות בטוב הבסיסי הזה ולא כקשר ראשוני עצמאי וישיר.

וילפרד ביון תרם לנושא האחאי ברעיון 'התאום הדמיוני' (ביון [1967] 2003). בהרצאתו הראשונה לפני החברה הפסיכואנליטית הבריטית, בשנת 1950, שנקראה 'התאום הדמיוני', דן ביון בשלושה מטופלים שעשו שימוש פנטזמטי בדמות של תאום. אחד מהם הפך את ביון ל'תאום' שלו ביחסי ההעברה ביניהם. ביון סבר שיחסי התאומות בהעברה קשורים לשלבי התפתחות מוקדמים הקשורים לפוויציה הפרנאידית-סכיזואידית שבה המטופל מפצל חלקים מעצמו, עושה להם פרסוניפיקציה ומשליך אותם על אדם אחר. שימוש זה נובע מהקושי לשאת

אובייקטים שאינם נתונים בשליטתו המלאה ומהקושי לחוות מציאות שונה משלו. התאום הדמיוני מגן על הסובייקט מפני תחושות של תלות וחסר אונים. בהקשר של ניתוח המקרה הספציפי הזה ראוי לציין את ביקורתה של ג'ולייט מיטשל. היא טענה שביון החמיץ בניתוחו את השפעת אובדן אחותו הגדולה (בשנה וחצי) של המטופל שהיה בן שנה. להבנתה של מיטשל, התפתחות ההעברה התאומית בתוך האנליזה קשורה לאובדן האחות ולפונקציות המשקפות שהיוותה עבורו בינקותו (Mitchell, 2003).

קליין התייחסה לרעיון התאום הדמיוני של ביון במאמרה על תחושת הבדידות. לדעתה, הפנטזיה על תאום דמיוני מייצגת את המשאלה של הסובייקט להיות מובן. פנטזיה זו מייצגת את החלקים הלא מובנים והמפוצלים של הפרט שאותם הוא כמהה להשיג מחדש במטרה להשיג תחושת הבנה מושלמת וכוללת (Klein 1963). ויניקוט הדגיש את חשיבות הקשר של הסובייקט עם הזולת ואת הסביבה המציאותית ומאפייניה כמרכזיים בהתפתחות הנפשית של התינוק. סביבה טובה תאפשר את היווצרותו של מרחב מעברי בין הפנים לחוץ, בין הילד לזולתו, ובה העצמי יוכל להתפתח בצורה אותנטית, לעבור מתלות מלאה לקראת עצמאות, ליכולת להיות לבד ולחיות בצורה אינטגרטיבית, תרבותית ויצירתית. הזיקה המרכזית שוויניקוט הדגיש היא זו שבין התינוק לאמו, כפי שטבע בביטוי המוכרים 'אם סביבה' (ויניקוט [1963] 2009) ו'אם טובה דיה' (ויניקוט [1953] 1996). בכמה תיאורי מקרים (ויניקוט [1977] 1999; Winnicott [1958] 1965) הוא הדגיש את השפעת הקשר האחאי על הפתולוגיה של המטופל, כמו במקרה של הילדה פיגי, שבו תיאר כיצד לידת אחותה הייתה אירוע משמעותי בהתפתחות מצוקתה הנפשית שהובילה לפנייה לטיפול וכן הייתה תמה מהותית לכל אורך הטיפול בגבריאלה (ויניקוט [1977] 1999). מכתבתו אפשר להסיק כי הקשר של הסובייקט עם אחיו מקבל חשיבות מפני שהאח הוא חלק מהסביבה של הילד או בעקבות 'התקה' של התסביך האדיפלי לדמויות האחים. ויניקוט ראה בקשר עם האח קשר משני לקשר של הסובייקט עם הוריו. הדגש המרכזי שלו היה על הקשר בין הילד להוריו ועל האיכויות האנכיות שלו – תלות, הכלה, ויסות ויצירת מרחב מעברי – תפקידים שמיועדים להתבצע בעיקר על ידי דמויות ההורים והמטפלים העיקריים.

היינץ קוהוט, מייסד פסיכולוגיית העצמי, הדגיש בהגותו את חשיבות אספקת הצרכים הנרקיסטיים של העצמי כדי שה'עצמי' יתפתח ממצב ארכאי למצב בשל. התפתחות זו מתרחשת באמצעות אספקת חוויות 'זולתעצמי'. מהפן ההכרתי כל 'אחר', גם את, יכול לשמש זולתעצמי עבור הסובייקט, אולם מהפן הזיקתי הוא הדגיש את חשיבות הזיקה האנכית ואת ההורים כמספקים או מתסכלים את צורכי העצמי של הילד, והתייחס לאחים בכתבים מעטים: במקרה של מיסטר Z (Kohut, 1979), ובספרו האחרון (קוהוט [1984] 2005). למרות זאת, לקראת סוף ימיו המשיג

קוהוט את צורכי זולתעצמי מסוג 'תאומות'; מונח שגם מבחינה מילולית וגם מבחינה מהותית משקף אלמנטים אחאיים.³

הצורך ב'תאומות' הוא צורך של העצמי לחוש דמיון (של משמעות) למישהו אחר, שמאפשר לעצמי לחוש ביטחון בכך שקיימים סביבו זולתים כמוהו ושהוא אנוש בקרב בני אנוש (שם: 257). על רקע מיעוט עיסוקו של קוהוט ביחסי אחים, התאוריה שהוא הגה מדגישה את חשיבות האחר במילוי צורכי העצמי. קוהוט לא הבחין בין יחסי הזיקה של הסובייקט לאותו אחר, אך אני סבורה שהתאוריה שלו מאפשרת להכליל את דמויות האחים כדמויות שמספקות (וגם מתסכלות) את צורכי העצמי המרכזיים: ביטחון ערך ודמיות, שהם בפסיכולוגיית העצמי אבני יסוד בבניית העצמיות. הם אלה שהצטברותם המתמשכת מובילה לתחושות של לכידות, רציפות ואינטגרציה של העצמי.

ממשיכיו של קוהוט המשיגו צורכי זולתעצמי נוספים. ארנסט וולף טבע את המונח 'זולתעצמי יריבי' (adversarial selfobject). זהו, לדעת וולף, צורך של העצמי לחוות יריבות עם זולתעצמי חיובי ותקין, שמצד אחד מתחרה ומצד שני ממשיך להיות תומך ואף מעודד את האחר להתנגד לו בצורה פעילה. כשהיריבות תקינה הסובייקט לא יחווה את האחר מוותר או נהרס כתוצאה ממנה ולא את עצמו כהרסני בעקבותיה. הצורך בחוויית יריבות כזו הוא, לדעת וולף, אחד מכמה צרכים נרקיסטיים בסיסיים שלהם זקוק העצמי כדי להתפתח באופן תקין ולממש את הפוטנציאל הטמון בו (Wolf 1988).

גישות פסיכואנליטיות מרכזיות עד שנות השמונים לא התייחסו לקשר הזיקה האחאי כאל קשר שמשיע על גיבוש המבנה הנפשי ועל ההתפתחות הנפשית. אף על פי שאחים נוכחים בתמונה הקלינית ובהצגות מקרה קלסיות, אין תאוריה פסיכואנליטית קלסית המייחדת לקשר האחאי השפעה על ההתפתחות הנפשית. אחים מסתתרים בצל הדיאדה אס־תינוק ובצל המשולש האדיפלי (Blessing 2007). עם זאת, זרמים מאוחרים יותר בפסיכואנליזה – תאורית העצמי והגישה ההתייחסותית – אפשרו את היציאה מהמלכודת האדיפלית ומהדיאדה אס־תינוק, ואת הבנת היחסים בין אחים כיחסים שמתכוננים בין עצמי זולתעצמי (תאוריית העצמי) או בין שני סובייקטים שמכירים זה בזה (הגישה ההתייחסותית). מעניין לציין כי הדיון בנושא האחאי התקיים באותן שנים בשולי הזרם הפסיכואנליטי המרכזי בכתיבתם של הוגים כאלפרד אדלר וסלוודור מינושין, שפיתחו תאוריות

³ חגית אהרוני העלתה במאמרה את החשיבות שבהבנת השימוש של הספרות הפסיכואנליטית בדימוי התאומות והכפילות. השימוש במונחים אלו הוא כאל דימוי. מצד אחד הוא עוסק בחרדות עמוקות, כגון האימה מפני אובדן זהות המיוצגת במאמרו של פרויד, 'האלבית' (פרויד [1919] 2012) ומפני נשיאת אובייקט שהוא מחוץ לתחום השליטה האומניפוטנטית (ביון). מצד שני הוא עוסק גם בכמהות עמוקות כגון כמיהת הסובייקט להבנה ולהתאמה מושלמת, ובצורך של הסובייקט להרגיש שקיים מישהו נוסף כמוהו, שהוא אנושי בין בני אנוש (אהרוני 2012: 132, 138-140).

עצמאיות. אלפרד אדלר כתב על השפעת סדר הלידה על אישיותו של הפרט בשנות השלושים של המאה העשרים (Adler [1927] 1953), וסלודור מינושין ייסד את הטיפול המשפחתי בגישה המערכתית בשנות השישים והשבעים של המאה העשרים (Minuchin 1974). אינני מתייחסת לכתביהם כאן מפני שהם אינם שייכים לזרמים הפסיכואנליטיים הקלאסיים.⁴ גם לאקאן התייחס לנושא האחאי במונח 'תסביך הפלישה'. זהו אחד משלושה תסביכים משפחתיים שלאקאן דן בהם. תסביך זה מתרחש כאשר הילד מבין שיש לו אחים דומים לו בגודל, בגיל ובמקום המשפחתי. עוצמת התסביך קשורה בגיל ובשלב ההתפתחותי שבו נמצא הילד עם 'פלישתו' של אח חדש למשפחה. אם ה'פולש' מצטרף למשפחה כשהאח הגדול נמצא בעיצומו של התסביך האדיפלי, הסיכון להיווצרות בעיה נפשית חמורה גדול יותר, וככל שהפלישה נעשית לאחר פתרון התסביך האדיפלי, ההשפעה על הבכור מצומצמת יותר (נדון אצל 27: Evans 2002).

גישות פסיכואנליטיות עכשוויות ליחסי אחים

בשנות השמונים של המאה העשרים החלה מגמה של כתיבה על יחסי אחים והעלאתם למודעות המקצועית.⁵ מגמה זו החלה במאמרם של סטפאן בנק ומיכאל קאהן (Bank and Kahn 1980–1981) שעסק בשאלת האחים בכתביו ובחייו של פרויד, ולאחר מכן בהוצאת ספרם המשותף (idem [1982] 1997). המגמה המשיכה לתפוס תאוצה וקיבלה תפנית משמעותית עם הופעת כתביה של ג'ולייט מיטשל, פרופסורית לפסיכואנליזה וללימודי מגדר באוניברסיטת קיימברידג'. מיטשל הכירה בהזנחת היחס לאחים בפסיכואנליזה במהלך מחקר שעשתה על תופעת ההיסטריה (Mitchell 2000) ושלוש שנים לאחר מכן פרסמה ספר שעוסק בנושא (idem 2003).

תרומות נוספות בתחום הפסיכואנליטי ובנושא האחאי היו לפרופסי קולס (Coles 2003, 2006) שעוסקת גם בתופעת ההעברה האחאית. גם כתב העת הפסיכואנליטי *Journal of Child Psychotherapy* הקדיש בשנת 2007 את כל גיליון 33 לנושא האחאות. ספרן של בלינדה שרפ וויוויאן לוין (Sharp and Lewin 2009) התבסס על כנס פסיכואנליטי שנערך בנושא האחאי. בנובמבר

⁴ כאנקדוטה ברצוני לציין כי כשערכתי חיפוש במאגר הכתבים הפסיכואנליטיים PEP (Psychoanalytic Electronic Publishing) לפי שמות שני הוגים אלה כמחברים, החיפוש לא הניב ולו תוצאה אחת מכתביהם.

⁵ התעוררות כתיבה בנושא האחאי קיימת בשני העשורים האחרונים לא רק בספרות הפסיכואנליטית אלא גם במחקרים כמותיים ואיכותניים בתחום העבודה הסוציאלית, בפסיכולוגיה חינוכית ובכתבים שעוסקים ביעוץ להורים. כמו כן גם בדיסציפלינות אחרות, כגון חקר הספרות והיסטוריה, החלו להתפתח מודעות ומחקר ייחודי לתופעה האחאית (למשל, Miller and Yavneh 2006; Calvi and Blutrach-Jelin 2010).

2011 התקיים בקרקוב כנס של הארגון European Federation of) EFPP (Psychoanalytic Psychotherapy) שהוקדש לנושא האחאי. בשנת 2012, שנה לפני מותו, תורגם לראשונה מצרפתית לאנגלית ספרו של ז'אן-ברטרן פונטאליס, *Brother of the Above*, ובו התוודה בכתיבה אוטוביוגרפית על קשריו המורכבים עם אחיו וניתח יחסי אחים נוספים בספרות ובביוגרפיות. כתב העת הקנדי *The Canadian Journal of Psychoanalysis* הקדיש מאמרים חשובים לנושא האחאי בגיליון הראשון של 2013 והביא גם לשפה האנגלית רעיונות מרכזיים של שני הוגים עכשוויים חשובים בתחום האחאי: לואיס קנציפר הארגנטינאי (Kancyper) (2004) ורנה קאו הצרפתי (Kaës 2008).

גם בישראל החל הנושא האחאי לצבור תאוצה ולשמש מוקד לדיון. בשנים האחרונות נערכו הרצאות שהעלו את המודעות לנושא בקרב הקהילה הפסיכואנליטית (טריף 2006; מוזס 2008; אלטמן 2010; תלמי ועמיתים 2012). בכתב העת לפסיכואנליזה קבוצתית פורסם מאמרה המעניין של סמדר אשוח העוסק ביחסי העברה אחאיים באנליזה קבוצתית (Ashuach 2012). לאחרונה פיתחה הפסיכואנליטיקאית הישראלית חגית אהרוני במאמרה 'ברית בין הבתרים' את דימוי התאומות כדימוי מארגן של ציר ההבדל שמאפיינו הם זהות, דמיות, שונות ואחרות (אהרוני 2012).

הראשונה והיחידה עד כה שפיתחה תאוריה התפתחותית של הנפש שכוללת את הממד האחאי היא מיטשל (Mitchell 2000, 2003),⁶ שטוענת כי התאוריות הפסיכואנליטיות מדגישות את התפתחות הנפש על הציר האנכי – הקשר הורה ילד – ומתעלמות מהציר הרוחבי-אחאי, שלו היא מייחסת חשיבות רבה בהתפתחות הנפשית של התינוק.

הנפש, לפי תפיסתה, מתפתחת על בסיס יחסים אנכיים ויחסים רוחביים שמקיים הפרט עם זולתו. דינמיקות אנכיות ואופקיות חוצות זו את זו ומתחלפות זו בזו לכל אורך חיי הנפש הלא-מודעים. יחסים אנכיים מספקים עולם שלם של דינמיקות, של פנטזיות ושל רגשות שמבוסס על היותנו מובחנים היררכית מהאחר בעמדתנו החברתית (מדובר ביחסים כגון הורה-ילד, מורה-תלמיד, מעסיק-עוסק ומפקד-פקוד). הציר האופקי, בניגוד לו, מבוסס על יחסינו עם אנשים שנמצאים באותה עמדה חברתית לשלנו (אחים, בני זוג, חברים וקולגות) (שם).

היחסים האנכיים מאופיינים בתלות של הילד בהורה, בהיות ההורה גבוה מן הילד בסולם ההיררכיה; חזק, סמכותי ומבוגר יותר. היחסים האופקיים מתבססים על מערך של פנטזיות, של משאלות ושל קונפליקטים שמתמקדים בדמויות

⁶ חשוב לציין את תרומתם של לואיס קנציפר הארגנטינאי ושל רנה קאו הצרפתי. שניהם פסיכואנליטיקאים בכירים בארצותיהם, וכתבו בספרות ובצרפתית (בהתאמה) ופיתחו את רעיון האחאות בפסיכואנליזה (Legorreta, Levaque and Levinsky-Wohl 2013). מפני שאינני יודעת שפות אלה ומפני שכתביהם לא תורגמו לאנגלית נשענתי בעיקר על כתיבתה של מיטשל.

האחים. לפי מיטשל כל אחד מתמודד בציר האופקי עם אובדן זהותו כ'הוד מעלתו התינוק' – שלב שבו שאלת ייחודו מאתגרת והוא מבין שהוא אחד מקבוצת שווים – אחים, חברים ואהובים. הציר האופקי מדגיש את השאלה מי אנחנו ביחס למי שתופס עמדה דומה לזו שלנו. הוא מכיל ערכים השוואתיים ויחסיים ולא ערכים קבועים ומתמשכים. פנטזיות אופקיות נובעות מהתגלית של התינוק שיכול להגיע תינוק אחר שייקח את מקומו שהיה שלו בלבד, תגלית שמעוררת תחושות אימה ואיון. לצד תחושות אלה נערך מאבק להשבת העמדה הבטוחה הקודמת (Mitchell 2003).

תוספת של אח למשפחה יוצרת, לפי מיטשל, טראומה גדולה. התינוק, שהיה עד כה 'התינוק' (The baby), שחש בטוח בזהותו ובמעמדו בתוך המשפחה, הופך להיות 'תינוק' (a baby). מתוך זעזוע ואיום על מעמדו, נאלץ הילד להתעמת עם שאלות של זהות שהוא לא התעמת אתן קודם לכן. הבן הבכור נאלץ להתמודד עם יריב לא צפוי. תחילה הוא מצפה בכיליון עיניים לתינוק, שיהיה עוד אחד כמוהו, מעין תאום או שלוחה של העצמי שלו. אולם כשהתינוק מגיע מתנפצת האהבה הנרקסיסטית הזו אל העובדה שהתינוק הוא 'לא אני'. אותו תינוק 'לא אני' נעשה שונא ומעורר קנאה. גם התינוק שהוא 'עוד אני' וגם התינוק שהוא 'לא אני', שניהם מפונזים. בהתחלה אנחנו אוהבים את התינוק שהוא 'עוד אני' ואחר כך אנו שונאים אותו. רק השנאה, לטענת מיטשל, מאפשרת לנו לחוות את האחים כאחרים (שם: 53). מיטשל מקבילה את התהליך שתואר לתהליך 'השימוש באובייקט' של ויניקוט (1968 [1996]). עמידתו של האח השנוא מול התקופנות והשנאה מאפשרת בסופו של דבר להכיר באחרותו. צליחה של רגשות השנאה ללא גילויי אלימות, עמידה בתחרות, תגלית שאיננו זהים לאח, התגברות על אימת האיון – כל אלה מובילים אותנו להבנה שיש לנו מקום בעולם ושאונו נפרדים מהתינוק שכבש לו מקום משלו. האהבה הנרקסיסטית האידאולית שלנו, שבקלות הפכה לשנאה כשהתינוק הראה את שונותו, מתמתנת ומועשרת באהבה לאח כאדם נפרד.

הממד האופקי אינו שייך לילדים בכורים בלבד. גם ילדים צעירים במשפחה מתמודדים בשלב מסוים בהתפתחות עם השאלה 'איפה הייתי לפני שהייתי?' שמעוררת את התפתחות הציר האופקי, וגם בנים יחידים עסוקים בשאלה מי יבוא אחריהם. שאלות אלה מפתחות את הממד האופקי של הנפש. לדעת מיטשל, כולנו מתמודדים עם האיום האופקי – עם שאלת אובדן מקומנו וזהותנו ונפילתנו ממרומי מעמדנו כ'הוד מעלתו התינוק'. כולנו מתמודדים עם הגילוי שאיננו 'הראשונים', האחרונים והיחידים'. שהייחוד שלנו כאינדיווידואלים תמיד מהול בהיותנו אחדים מני רבים – אחים, חברים, מאהבים, הוגים, מטפלים וכן הלאה (Mitchell 2003: 43–44).

התינוק פותר את הקונפליקט שעוסק בשאלת ייחודו ומקומו בעולם באמצעות

מה שמיטשל מכנה 'חוק האם'. האם היא זו שמסייעת לתינוק להבין את הממדים הרציפים והסדרתיים שמועברים לילד בצורה הטובה ביותר באמצעות שאלת האחים. מיטשל מדגישה את התפקיד החיוני של האם בכינון הציר האופקי. נוסף על תפקידי האם בציר האנכי (כמכילה וכמחזיקה), בציר האופקי תרומת האם נעשית בשתי דרכים מהותיות. הראשונה היא האופן שבו היא מזהה כל אחד מילדיה כאינדיווידואל ייחודי, עם תרומות מובחנות, פוטנציאלים ותפקידים בתוך המשפחה. החלמה מטראומת הולדת האם נעשית דרך זיהוי החלקים הדומים בינו לבין האם, הגילוי שמהו בו הוא אותו הדבר כמו אצל אחיו ובו זמנית גם שונה. תרומתה של האם בהיבט הזה חיונית בכך שהיא אוהבת את הילדים מפני שהם הילדים שלה, אבל מבחינה בשונות של כל אחד מהם. הילדים דומים ביחסם לאם, אבל שונים זה מזה. פונקציה זו מאפשרת לפתח את תחושת הסדרתיות (seriality) – היכולת להתקיים בסדרה ובה בעת לחוש ייחודיות ואינדיווידואליות. השנייה היא באיסורים שהאם מנהיגה בבית על אלימות בין האחים ועל גילוי עריות ביניהם. האם מווסתת את השנאה בין האחים ומאפשרת להם להתגבר על הקנאה והיריבות בסביבה בטוחה (שם: 52-57).

כאשר לא נוצרת הסמלה של הרעיון הסדרתי, שמתרחשת באמצעות הפנמת האיסורים של חוק האם, נותרת פנטזיה ארכאית של הרחם כלא סימבולית – ריקה או מלאה. פנטזיה זו, לטענת מיטשל, היא הבסיס להיווצרות פתולוגיות נפשיות שונות, מהסוגים היסטרי ופרוורטי (שם: 75).

הממד האופקי מאפשר חופש והשתנות. כשמתגברים על המשבר, כשנוצרות מובחנות וייחודיות, שבה אלינו תחושת הביטחון ואנו יכולים לזהות את ייחודנו בעולם. התגברות על הטראומה מאפשרת להבין שהאם הוא עוד אחר, שהוא דומה לך ושונה ממך, שקיימת אפשרות של שניהם להשתמש (במובן ויניקוטיאני) זה בזה כשני סובייקטים ושניהם יכולים להתקיים זה לצד זה (שם).

יחסי העברה 'אחאיים' בטיפול הפסיכואנליטי

השימוש במונח 'העברה אחאית' (sibling transference) בספרות המקצועית מתכוון ליחסים שמתכוננים בין המטפל למטופל ובהם משוחזרים ביחסי ההעברה מוטיבים שבהם מתייחס המטופל למטפל כאל דמות אח ולא כאל דמות הורה. למרות ההתעוררות בכתיבה התאורטית והתיאורית בנושא האחאי, עדיין חסרים תיאורים של השפעת היחסים האחאיים על העבודה הקלינית, והכתיבה על ההעברה האחאית עדיין מועטה (Coles 2006). עבודות מעניינות שנכתבו בשנים האחרונות בנושא אפשר למצוא אצל מיטשל, לוי, קייסי, מוסר ועמיתים וז'ינן ויבונה (Mitchell 2003; Lewin 2004; Kaese 2008; Moser et al. 2005; Vivona 2010). היות והכתיבה

על ההעברה האחאית מועטה, גם העיסוק בהעברה נגדית הקשורה לנושא האחאות, מצומצם.⁷

דניאל קולמן טען שהעיסוק הקליני בהעברה האחאית החל עם התפתחותם של מודלים פסיכותרפיים התייחסותיים בני זמננו. הוא מסביר זאת בכך שגישות מסורתיות הדגישו את העמדה הסמכותית והיודעת כול' של האנליטיקאי ולכן יחסי ההעברה בגישות מסורתיות נוטים לשחזר יחסים אנכיים (הורה-ילד), בעוד גישות פוסטמודרניות מדגישות היבטים שוויוניים ושיתוף פעולה בין המטפל למטופל, דבר שמעודד היווצרות של יחסי העברה אחאיים (Coleman 1996).

אני סבורה שהתייחסות להעברה אחאית כאל שחזור של מערכת היחסים בין המטופל לאחיו בלבד היא מצומצמת ואיננה מתייחסת לתופעה של ההעברה האחאית בהיבט המורחב והמורכב שלה. העברה אחאית מתרחשת בקליניקה באופן יומיומי ועשויה להתבטא הן בצורתה האובייקטלית ביחס לשני ממדים, אנכי ואופקי, והן באופן של העברת צורך.⁸

היות שכך אני מבקשת להגדיר להלן מחדש את תופעת ההעברה האחאית לפי שני הצירים. העברה אחאית אנכית היא העברה שבה מרכיבי הקשר הדומיננטיים ביחסי הטיפול הם מרכיבים אנכיים-הוריים, אך התמה שבה עוסקת ההעברה היא תמה 'אחאית'. בהעברה מסוג זה המטופל עסוק בחשיבותו למטפל. הוא מבטא את הצורך להרגיש ייחודי, נראה, מובחן, מועדף ומוערך בהשוואה לאחרים (מטופלים אחרים, אחים, חברים, ילדים של המטפל). מטופל עשוי להפגין בנוכחות המטפל סוגי יחס שונים לאותם 'אחים'. הוא יכול להשוות בינו לביןם, להתחרות בהם, להפגין קנאה, להיות עוין וגם להרגיש אשמה ביחס אליהם. הוא רואה ב'אחים' הללו איום על חשיבותו בעיני המטפל.

⁷ מיטשל טוענת שהסיבה לכך היא שמטפלים לא התייחסו בצורה מספקת להבנת יחסי האחאות שלהם באנליות האישיות שעברו, וחוסר המודעות הזו מועבר גם למטופליהם (Mitchell 2003: 209). היא מדגישה את חשיבות הבנתנו כמטפלים כיצד חווינו את יחסינו עם אחינו וגם כיצד נתפסנו ונחוונו על ידם, ומתארת כיצד היא החמיצה רגעים חשובים בטיפול בגב' X כיוון שלא היתה ערה להעברה הנגדית שלה ולאופן שבו אחיה הצעיר חווה אותה כאחות (שם: 208-207). רוברטה שכטר טוענת שהיעדר התייחסות להעברה אחאית היא ביטוי לפעולה של העברה נגדית של המטפל (Shechter 1999), ומוסר וחבריה טוענים שנושאים אחאיים מעלים סוגים ייחודיים של העברה נגדית, שאין מודעות מספקת אליהם בקרב קהילת המטפלים (Moser et al. 2005). גיין סיפר מתארת בספרה העוסק באחאות לאחים חריגים כיצד הכחישה לאורך שנים, גם כאשר מקצוע, את השפעות אחיה החריג על גדילתה ועל התפתחותה. בספר היא מדגימה כיצד יחסי העברה אחאיים שנוצרו בינה לבין מטופלת בת גילה ופחות מוצלחת ממנה, שחזרו בהעברה הנגדית את התחושות שהיו לה כאחות בריאה לאח חריג – ובעיקר את אשמת הניצחון (Safer 2003: 34).

⁸ העברה אובייקטלית היא העברה שבה היחס אל המטפל מבוסס על מערכות יחסים ראשוניות שבין המטופל לאובייקטים מרכזיים מעברו. העברת צורך היא העברה שבה מופנים למטפל צרכי עצמי שלא קיבלו מענה מספק בחייו המוקדמים של המטופל. זאת לפי פסיכולוגיית העצמי. ראו למשל במאמרם של קוהוט וולף שטענו שהעברת זולתעצמי מתכוננת במצבים שבהם מטופל שחווה אינטראקציות פגומות בין העצמי הצעיר שלו לזולת העצמי של חייו המוקדמים, מחייה מחדש בטיפול הפסיכואנליטי צרכים ספציפיים שנוותרו ללא מענה בעברו (Kohut and Wolf 1978: 414).

העברה אנכית עשויה להתעורר עקב אירועים חיצוניים ופנימיים שמובילים מטופלים להכרה שהם לא בלעדיים, ושיש להם 'אחים אחרים' שאתם הם חולקים את המטפלים (למשל כשהם פוגשים את אותם אנשים לפני פגישות או אחריהן – מחוץ לקליניקה או בחדר ההמתנה; סביב סימנים שנשארים בחדר הטיפול – כגון ריח של בושם או טישו בפח; היריון של מטפלת שנגלה לעין או כשמנסים לתאם שעת טיפול אחרת והיא כבר תפוסה).

הנושא המרכזי ביחסי העברה מסוג זה קשור לשאלת הייחודיות של המטופל ולחשיבותו אצל המטפל ביחס למטופלים אחרים או לילדי המטפל. ויבונה (Vivona 2010) מדגישה את ההבדל בין יריבות אדיפלית, שבה קיימת תשוקה להורה בן המין המנוגד ויריבות עם ההורה בן אותו המין, ובין הרצון (נעדר התשוקה) להיות מועדף ומוערך על ידי ההורה בהשוואה לאחים (ולא כיריבות עם ההורה בן אותו המין). יריבות זו איננה התקה של יריבות אדיפלית עם האב או תגובה על חרדת סירוס, אלא עומדת לעצמה ותלויה בחווייתו את תגובות הוריו ליריבות עם אחיו האמתיים או המדומיינים של המטופל (Sharpe and Rosenblatt 1994; Morley 2006; Blessing 2007).

דוגמה להעברה אחאית אנכית היא אחד מהמקרים שתיאר קוהוט בספרו 'כיצד מרפאת האנליזה?'. קוהוט תיאר מטופל, מתמחה בפסיכיאטריה, שהיה מטופל שנה שלישית אצלו וגם נכח באותה עת בסמינר שקוהוט העביר במקום ההתמחות שלו. אותו מטופל הגיע באיחור משמעותי לפגישה וסיפר כי בדרך לפגישה נעצר בידי שוטר בגין נהיגה במהירות מופרזת. קוהוט היה מודאג מפרצי הנהיגה הפרועים של אותו מטופל שטמנו בחובם פונטציאל הרסני. הבירור בטיפול העלה שהתנהגותו של המטופל נבעה מתחושה שקוהוט התייחס לדבריו של מתמחה אחר בסמינר ולא לדבריו. מתוך התרחשויות אלה המטופל העלה אסוציאציות שנגעו להיענות של אביו לאחיו תוך הזנחתו.

ברמת ההעברה הדינמית, היתה זו תגובה לעובדה שלא נענית לדברים שאמר במהלך סמינר המתמחים, ובמקום זאת נענית להערה לדיון של מתמחה אחר. ברמה הגנטית הובילו אותו האסוציאציות שלו לזכרונות טעונים רגשית שנגעו להיענות אביו לאחיו (למשל, בעבודה עמו במכשירים במרתף הבית), בעוד שהמטופל הושאר בפועל בטיפול של אימו. למעשה היה המטופל גאון צעיר, כולו שכל, שהאב חש מנוכר לו, והוא חש אכזבה עמוקה בשל היותו מודר מחברת הגברים, במיוחד מהצוות שיצרו אביו ואחיו הגדול (קוהוט [1984] 2005: 137).

ארנולד מודל (Modell 1984) תיאר מקרה שמחיש לטעמי היבט נוסף של העברה אחאית אנכית, מהפן המורכב של התמודדותם של ילדים שקיבלו יחס מועדף מהוריהם. הוא תיאר מטופל, גבר מצליח במקצועו, אשר סבל מהתנהגויות של הרס

עצמי ולא השתפר בטיפול. גם ההרס העצמי וגם היעדר השיפור הובנו כהענשה עצמית של המטופל הקשורה לכך שאחותו סובלת מסכיזופרניה חמורה. הם נבעו מרגשות אשמה שלו על כך שהוא קיבל את הטוב מהוריו – את הבריאות וההצלחה – על חשבון אחותו. האשמה הקשתה עליו גם לקבל את הטוב מהמטפל ולהשתפר. מודל ציין שאשמה על קבלת הטוב נובעת מהתפיסה שהטוב הוא משאב מוגבל ולכן קבלתו היא בהכרח 'גזילתו' מהאח/אח.

אופן שני של העברה מכונה 'העברה אחאית אופקית'. בהעברה מסוג זה המטופל מפגין דפוסי יחסים, צרכים ומשאלות שמושגות על שוויון מעמדי ולא על מרכיבי תלות והיררכיה. היחסים שנרקמים ומשוחזרים בין המטופל למטפל הם במקורם יחסים אופקיים של המטופל בתוך הקונטקסט הספציפי של דפוסי התקשורתו והדינמיקה במשפחתו. כשמתפתחת העברה אופקית, המטופל מתייחס למטפל כאל דמות אח ולא כאל דמות הורית. היחסים משוחזרים בה עשויים להיות מגוונים ולעסוק בספקטרום הרחב שמעוררים יחסי אחים: קנאה במטפל, יריבות, שנאה, אשמה, תחרותיות וגם היבטים אחרים, כגון דאגה, חברות, אחווה, סולידריות, לויאליות, תאומות והזדהות. גם כאן אין מדובר ביריבות שמקורה אדיפלי וגם לא באשמה שנובעת מחרדת סירוס, אלא ברגשות שקשורים ליחסים אחאיים כיחסים שמתכוננים בציר אופקי נפרד מהציר האנכי. דוגמה מרגשת להעברה אחאית מופיעה במאמר אישי של הארי גנטריפ על האנליזות שעבר אצל רונלד פיירברן ודונלד ויניקוט. במאמר הוא תיאר כיצד פיירברן חלה והיה לו ברור שמדובר במחלה שתוביל למותו. עובדה זו שחזרה ביחסי ההעברה בינו לבין פיירברן את הטראומה שחוה בילדותו, כשאחיו פרסי נפטר (גנטריפ היה בן שלוש וחצי). גם פיירברן בטיפול וגם גנטריפ אחר כך התייחסו לכך שהקשר ששוחזר ביחס ההעברה באותה עת היה הקשר בין גנטריפ לבין אחיו. גנטריפ חשש שפיירברן לא ישרוד ולא יוכל לפתור את הבעיה שלו באנליזה, ולכן הוא ביקש להפסיק את האנליזה באופן הדרגתי ולעבור לטיפול אצל ויניקוט:

כשהוא חוזר לעבוד ב־1959, דנתי אתו במות חברי ובמחלתו והוא נתן לי פירוש משמעותי: 'אני חושב שמאז מחלתי, אינני עוד אביך הטוב או אמך הרעה, אלא אחיך המת עליך'. לפתע ראיתי את הסיטואציה האנליטית באור אחר וכתבתי לו מכתב, שעדיין שמור אצלי, אך לא שלחתי [אותו]. ידעתי שזה יגרום לו ללחץ גבוה ושאינן זה מומלץ בשל מצבו הרפואי. לפתע הבנתי שלא אוכל לפתור את הבעיות שלי בתוך האנליזה. כתבתי: 'אני בדילמה. אני צריך לסיים את האנליזה שלי כדי שיהיה לי סיכוי לסיים אותה, אבל אז לא יהיה לי אותך לעזור לי בכך'. מרגע שפיירברן הפך להיות אחי בתוך ההעברה, האובדן שלו, אם באמצעות סיום האנליזה ביוזמתי ואם באפשרות של השארות אתו עד מותו, ייצג את מותו של פרסי ויותר אתי עם עוצמות

גבוהות של טראומה בלי שאף אחד יוכל לעזור לי בכך. האם פיירברן יכול היה לעזור לי בכך בניחות ההעברה? לא במצב בריאותו הרגיש, ולכן פרשתי מהאנליזה באותה שנה. אני חש אליו הערכה רבה על כך שהוא נשאר אתי, במצבו הבריאותי החלש, עד שהגעתי לתובנה הקריטית הזו. הכוח המניע מאחורי התאוריה שלי בשנים 1959-1962 היה החיאה מחדש של הטראומה של פרסי שגרמה לשטף של רעיונות ספונטניים. יכולתי להכיל את החומרים הללו ולהשתמש בהם בצורה בונה גם מפני שוויתרתי על פיירברן בהדרגה, גם מפני שהוא קיבל ונתן תוקף לרעיונות, וגם בגלל החלטתי להמשיך באנליזה אצל ויניקוט לפני מותו של פיירברן (Guntrip 1975: 151, התרגום שלי).

ביקשתי להגדיר שני סוגים של העברה אחת – אֶנְכִית ואופקית. שניהם קיימים בטיפול במקביל. אין מדובר במצב בינארי שבו סוג העברה אחד מוציא את אפשרות קיומו של השני. להפך, שניהם קיימים יחד במהלך הטיפול. מטופלים מפנים למטפלים, כדמויות הוריות, משאלות, צרכים, חרדות וכמיהות שכרוכות בשאלת חשיבותם אצלם וזאת ביחס לאחיהם הממשיים, האנליטיים והמדומיינים. כמו כן הם מפנים אל מטפלים בציר האופקי יחס כאל אחים שבו אפשר להבחין בצורה הישירה של העברה אחת.

תיאור מקרה

אורי היה בן 12 בתחילתה של פסיכותרפיה בגישה פסיכואנליטית. במשפחתו הוא הבן הבכור בין שלושה אחים: יש לו אח שצעיר ממנו בשנתיים (אמיר) ואח נוסף צעיר בכחמש שנים. היחסים בין אורי לאמיר היו גרועים מאז ומתמיד. בעת פנייתם לטיפול התלוננו ההורים שאורי אלים, מנוכר ורודני כלפי אמיר, לא מוכן לחלוק אתו שום דבר ואפילו גזל לו את החברים. לעומת זאת הקשר בין אורי לאחיו הצעיר תואר כתקין. מאז ינקותו ובהמשך התפתחותו סבל אורי מקשיי ויסות, מרגישות תחושתית, מאנקופרוזיס, מהפרעת קשב וריכוז ומבעיות התנהגות. הוא היה תינוק פעיל, לא מווסת ודרשני, שהתיש את הוריו והותיר בם תחושה שמאמצייהם אינם מספקים אותו ושהוא חש קיפוח, תסכול וחסר שביעות רצון כרוני (תיאורים מנוגדים לאלה של אמיר, שהיה תמיד ילד נוח, שקט, קל לגידול ומרוצה).

החודשים הראשונים בטיפול אופיינו בכך שאורי בחר לשחק משחק סימבולי תוך שימוש בארגו החול שבחדר. היה לו חשוב שהחול יהיה יבש (בשל רגישותו התחושתית) ובכל פגישה הוא השתמש בארגו כזירת קרבות שבה הדמויות נלחמו אחת נגד השנייה. עם הזמן נוצרה עלילת מסגרת שבה דמות הגורילה, 'הרעה והחזקה', גנבה יהלומים מהעולם ה'רגיל' (שנמצא בחלל של החדר), וברחה אתם

לעולם של 'ארגו החול'. השוטרים רדפו אחריה לשם והקרבות היו מלחמה על השבת היהלומים הגנובים ותפיסת הגנב.

תכני המשחקים עסקו ביריבות, בגזל ובמאבק. באחת הפעמים, אחרי ששאלתי אותו מדוע הגורילה נלחמת כל הזמן ולא נחה, הוא הסביר לי שאם היא לא תלחם היא בטוח תמות, ואם היא תלחם אז יש סיכוי שהיא תוכל להינצל. כך, בדרכו, הראה לי עד כמה מלחמות הן כורח מציאות. הבנתי מהעלילה שמתנהל כאן קרב דמים על דבר יקר ערך (אהבת ההורים) שנגנב מעולם אחד (מאורי) ועבר לעולם אחר (לאמיר) ושהמלחמה המתמדת להשבת הדבר שנגזל היא למעשה הסיכוי היחיד של אורי להשיב את האהבה שנגנבה ולשרוד.

באותם חודשים בחר אורי לשחק בארגו החול לבדו ולא לשתף אותי במשחק. הוא היה זקוק לנוכחותי כצופה קשובה. הוא ענה לי כששאלתי שאלות הבהרה והקשיב לי כשדיברתי בקול רם על הדילמות והרגשות של הדמויות, אך דחה כל ניסיון שלי לפרש את הקשר בין התכנים שעלו לחייו. באחת הפגישות אורי סיפר לי על סדרת הטלוויזיה האהובה עליו – 'דרגון בול Z' – שבה הוא מזדהה עם לוחם בשם ברולי. הוא סיפר לי שקיימת בין ברולי לבין גוקו שנאה. לדבריו, כשברולי היה תינוק הוא היה בכיין וכולם צחקו עליו, וגוקו לא היה בכלל בכיין. אבל כשהם גדלו התרחש מהפך; ברולי נעשה הרבה יותר חזק מגוקו. כשברולי כעס צבע שערו השתנה לאדום, והדם שלו הפך לחומצי ויכול לכלות הכול.

חשבתי על השנאה בין ברולי לגוקו, ועד כמה היא נוכחת בעולמו הפנימי של אורי. שנאה שנובעת מקנאה באח שלא בוכה ושלא נתן ללעג מסביבתו, ומתבטאת בעוצמה הרסנית, לא מווסתת, שיכולה בחווייתו להחריב הכול. בשלב זה בלטו התמות האחאיות בעולמו. תפקידי היה להקשיב לעכל ולשאת בתוכי את הקשר, שלא היה מודע לאורי, בין כל אלה לבין עולמו הרגשי.

כחצי שנה לאחר תחילת הטיפול הגיע אורי לחדר והחול בארגו היה רטוב. אורי ניסה לשחק בארגו, אבל הבוץ לכלך לו את הידיים ואת המיניאטורות. הוא אמר שזה 'נדבק ומעצבן' ובגלל זה הוא ויתר על המשחק בארגו כשיש בוץ.

מאותו יום נוצר טקס קבוע: בכל פעם שאורי נכנס לחדר הוא בדק אם החול יבש או רטוב והתייחס לכך. כשהוא מצא בוץ הוא התאכזב ובחר לעשות דברים אחרים, וכשהחול היה יבש הוא שמח מאוד ובחר לשחק בארגו החול. לפעמים, עוד לפני שנכנס, הוא ניסה לנחש מה הוא ימצא בחדר, וניסה להכין את עצמו לאכזבות אפשריות תוך כדי שאמר: 'בטח היום יש בוץ כי כבר הרבה זמן היה חול'.

בשלב הזה הזדהיתי עם חוסר האונים שלו, מצאתי את עצמי מתאכזבת כשיש בוץ ומנסה לייבש את החול בכל מיני דרכים. הצטערתי שבגלל הבוץ הוא לא יכול להמשיך ולשחק במשחק שהוא כל כך אוהב ולאחר התלבטות החלטתי לרכוש ארגו חול נוסף. חשבתי שהפתרון הזה ייתן לאורי את התנאים האופטימליים להשתמש בארגו החול היבש מתי שהוא רוצה בלי להיות במתח, בתסכול ובתלות.

כמובן גם סיפרתי לו שעוד מעט יהיו בחדר שני ארגזים ותמיד יהיה בחדר ארגז אחד עם חול יבש.

כתשעה חודשים מתחילת הטיפול חלה התפתחות מעניינת כשאורי הגיע והחול היה רטוב. הוא ראה את הברז, פנה למדף המשחקים, לקח לידי מטוס קרב ויהפציץ את הארגז. אחר כך הוא בחר שתי מטקות וכדור והציע שנגלגל את השטיח שישמש לנו קו אמצע. כך הפך אורי את החדר ל'שולחן' פינג פונג, ואני הרגשתי שבאופן קונקרטי וגם סימבולי החדר נחצה לשניים ואורי מפנה לי מקום, והוא מאפשר לי להיות מולו ואתו בנוכחות שונה מזו שהייתה עד כה. מאז ובמשך כשלושה חודשים הפגישות שלנו התנהלו דרך משחק פינג פונג שתפס את מרבית המפגש. היה לנו כיף יחד – כיף שנבע ממשחק משותף, מהדדיות ומתחרות.

תוך כדי התמסרויות ניהלנו שיחות מרתקות שעסקו בתחרות, בשמחת הניצחון ובאכזבת ההפסד. דיברנו על ההבדלים בין צירופי מקרים, מזל וגורל, על ניצחונות שנובעים מיכולת גבוהה ועל כאלה שנובעים מטעויות של היריב וגם על חשיבות האסטרטגיה.

באחת הפעמים אמר לי אורי שאני 'יריבה ראוויה'. הוא הסביר לי שאני טובה ממני אבל אפשר לנצח אותי. אחרים (אחים שלו ואביו) לא היו טובים בפינג-פונג והוא ניצח אותם בקלות, וחברים שלו הרבה יותר טובים ממנו והוא מרגיש שהוא לא 'יריב ראוי' בשבילם. הכינוי 'יריבה ראוויה' לכד את תשומת לבי והיה צעד נוסף בהבנה שלי את אורי. התרשמתי שהוא נחוש להתחרות בי וזקוק לתחרות הראוויה הזו.

במונחים של ההעברה אחאית – בשלב הזה התקיימה בינינו העברה אחאית אופקית – אורי היה זקוק לי כיריבה מתחרה, כזו שנותנת 'fair fight' ושבאמצעות המאבק אתי הוא יכול לגלות את יכולותיו ולהשתכלל במיומנויות תחרות שונות (בדומה לצורכי זולתעצמי מסוג יריבות שהמשיג וולף ותוארו לעיל).

בשונה מהמאבק של הגורילה, שהיה מאבק של 'להיות או לא להיות' בין אויבים, הזירה היתה סלחנית והמאבק היה בין יריבים. הזירה הפכה למקום שבו אפשר לנצח, להתרגש ולחוש גאווה מההישג, ואפשר היה להפסיד בלי לחוש כיליון וכישלון. התחרות בינינו לא הייתה כרוכה בגורם שלישי. היא לא הייתה על תשומת לב או אהבת ההורים, ויחסי הכוחות שלנו לא הושתתו על הבדלים היררכיים בינינו. זה היה מאבק בין יריבים שווים וראויים זה לזה, ורק בעזרתו יכול היה אורי להוכיח לעצמו שהוא טוב ומסוגל.

דבר מעניין נוסף שלכד את תשומת לבי באותה תקופה היה שאורי לא ויתר על הבדיקות החוזרות אם הארגז רטוב או יבש. כניסתו לחדר לוותה במבט על הארגזים, ולפעמים גם בבדיקה ידנית אם הארגז לח או יבש, אף שהוא בחר לא לשחק בארגז היבש החדש שכבר היה בחדר. מן ההתעקשות שלו לבדוק הצלחתי להבין שהשאלה שהטרידה אותו הייתה 'מי מרטיב את הארגז שלי?', עם דגש על 'מי' – על האחר שמרטיב את החול. הבנתי שהחול הרטוב סימן לאורי את קיומו של מישוהו אחר

שפולש לחדר שלנו, תופס מקום ומשתלט על הדברים שבו, אחר שמנציח את קיומו גם בהיעדרו, וכך מזכיר לאורי שוב ושוב שהוא לא היחיד שמשמש כאן בחדר ולא היחיד שנפגש אתי.

כשנה לאחר תחילת הטיפול התקיימה פגישה שבה לראשונה נוצר חיבור בין הדינמיקה שהייתה קשורה לארגוי החול לבין היריבות של אורי ואחיו. אורי נכנס לחדר ושיתף אותי בכך שהם הולכים לעבור לדירה חדשה. הוא ראה את הדירה ויש שם חדר גדול שהוא רוצה מאוד לקבל אבל הוא היה מתוסכל מתגובת ההורים, שאמרו שמפני שהוא ואמיר באותו גיל כמעט, הם מתכננים לחלק ביניהם את החדר וכל אחד יקבל חצי בדיוק.

דיברנו על התחושות שעלו בו – שהוריו אינם מתחשבים בצרכיו, שהם מתייחסים אליו ואל אמיר כאל 'שווים' וכאל בני אותו גיל, ולא מתייחסים להבדלים ולשוני ביניהם, שעובדתית הם לא באותו גיל ושעקרונתית הם לא אותו דבר ואין להם אותם צרכים. אורי הרגיש הקלה באותה שיחה, ותוך כדי הפגישה (שכמעט אף פעם לא התקיימה בישיבה בכורסא) הוא החליט להשוות בין כמויות החול שהיו בארגוים והגיע למסקנה שבארגו המקורי יש פחות חול – וזה הפריע לו מאוד.

אמרתי לו שזה נשמע לי קשור – מה שהוא סיפר על החדר החדש ומה שמתרחש עכשיו, כשהוא משווה בין שני הארגוים. כמו ההורים שלו, גם אני לא הבנתי עד כמה זה משמעותי לו שהארגו הראשון יהיה יבש כל הזמן, שיהיה בו המון חול ושאני אשמור עליו בתנאים האלה בשבילו. אורי אישר ואמר: 'הארגו ההוא (החדש) זה אמיר והארגו הזה (המקורי) זה אני'.

האמירה הזו הבליטה את התפיסה של אורי את הארגו הראשון/המקורי כחלק מעצמיותו ואת התפיסה של הארגו החדש כאח חדש. אורי רצה שהארגו המקורי – הוא – יישאר תמיד יבש, שלא ירטיבו אותו ושלא יהיה בו שום פגם. זה יכול להתקשר גם לאנקופרזיס שממנו סבל עד גיל עשר ולתחושתו העצמית הכללית כמקולקל ופגום. חשבתו שארגו נוסף יאפשר לו לשחק בחול היבש כל זמן שירצה בכך, אבל הוא חווה את הפעולה שלי כאילו הבאתי לו 'אח חדש', ולכן לא שש לשחק בו אף פעם.

עד הפגישה הבאה הספקתי למלא את הארגו המקורי בהמון חול. לרגע היה אורי שבע רצון ואז הוא ביטא חשש נוסף – שאף אחד לא ייקח חול מהארגו שלו ויעביר לארגו השני. הבטחתי לו שאשמור לו על החול, ושאף אחד לא ייקח, ואז אורי הטביע את כפות הידיים שלו בחול ופנה לשחק במשחק אחר.

בפגישות הללו הרגיש אורי תסכול מכניסת אחר למרחב שלו וחרדה מפני אובדן מקומו. מרגע שהכרתי בתחושותיו ובצרכיו והבטחתי לשמור לו על המקום, הוא יכול היה לוותר על הבדיקות והתפנה לעיסוקים אחרים.

השלב האחרון שאני מתארת הוא מעבר לדיבור ישיר על הנושא האחאי. מנקודה זו תכני הפגישות שלנו החלו לעסוק בצורה ישירה וגלויה בקשר שבינו לבין אמיר.

אורי אמר שהוא שונא את אמיר. הוא תיאר את התנהגותו המעצבנת והמרגיזה, חיקה אותו והראה לי באמצעות תת־מקלע צעצוע כיצד היה רוצה להרוג אותו. באחת מאותן פגישות הפתיע אותי אורי בסדרה של שאלות. הוא שאל אותי למה הוא בטיפול ובכמה ילדים אני מטפלת. לאחר מכן הוא המחזו את המטופלים האחרים (המדומיינים) שבאים אלי כאילו הוא נלחם בכל אחד ואחד מהם והורג אותם. עבורי הייתה זו חוויה רבת עוצמה. מצד אחד, לא היה לי קל לראות את התוקפנות שמופנית אל ילדי/מטופלי האחרים ומצד שני הבנתי, ואפילו שמחתי, שהוא מצליח לבטא את רגשותיו לפני, קשים ככל שיהיו, בלי לפחד מאובדן מקומו אצלי ובלי לחשוש מתגובה תוקפנית שלי כלפיו. בפגישה הזו הוא זעק את מצוקתו וביטא את חששותיו להפסיד את המקום שלו אצל הוריו ואצלי ולפנות את המקום שלו לטובת אָחיו הממשיים והטיפוליים.

תופעה נוספת ששמתי לב אליה בשלב זה הייתה האופן שהוא התייחס למשחקים ולחפצים חדשים בחדר. כשאורי זיהה שיש משחק חדש הוא רצה מיד לפתוח אותו בהנאה רבה, גם אם בחר לא לשחק בו. במשחק מונופול השקיע אורי זמן רב בהפרדת שטרות הכסף ובסידורם. כשהפגישה הסתיימה הוא פיזר הכול בקופסה בהנאה. כששאלתי אותו מדוע הוא עושה כך ועוד אחרי שהשקיע מאמצים רבים לסדר, הוא ענה לי: 'בשביל שמי שבא אחרי יעבוד קשה בעצמו לסדר את כל הכסף'.

התרשמתי שאורי מסמן את נוכחותו בחדר בכך שהוא פותח ומשתמש ראשון במשחקים, תופס עליהם סוג של 'מונופול' ומשאיר אחריו עקבות שמנציחים את ראשוניותו ואת בכורתו. כך הוא יצר לטעמי סוג של 'דיאלוג' עם אותם 'אחרים' שחולקים עמו אותי, את החדר ואת המשחקים. נוסף על כך חשבתי שזה הפתרון שאורי מצא כדי 'להחזיר' למי שהרטיב לו את החול ושיבש לו את המפגשים. ההעברה האחזית האנכית התבטאה לכל אורך הטיפול בהתחלה בתמות שעלו בארגו החול ובסיפור על ברולי, בהמשך בבדיקות החוזרות של החול, ובשלב האחרון בדיבור הישיר על השנאה לאמיר ולאחיו הטיפוליים ובדיאלוג שהוא פיתח אתם בנוכחותי. בכל הדוגמאות האלה הייתי עבורו דמות שממוקמת מעליו בהיררכיה. אלי הוא הפנה את הצורך להרגיש שיש לו מקום מיוחד ובטוח ולפני הוא הציג את התסכול והתחרות שהוא מרגיש מול האחרים שאתם הוא חולק את אהבתו. קו הפעולה שהנחה אותי בהמשך העבודה עם אורי היה לעזור לו ולהוריו ליצור עבורו מרחב בטוח שהוא רק שלו, שבו הוא ירגיש ויבין שהוא מיוחד ואהוב לא מפני שהוא יחיד, לא מפני שהוא ראשון ולא מפני שהוא בכור, אלא בזכות מי שהוא ובזכות התחושה הטובה שיש כשנמצאים אתו.

בשבילי אתה עדיין רק ילד קטן, ילד כמו מאה אלף ילדים אחרים. ואין לי צורך בכך. וגם לך אין צורך בי. בשבילך אני רק שועל, שועל כמו מאה אלף

שועלים אחרים. אבל אם תביית אותי, נהיה זקוקים זה לזה. אתה תהיה בשבילי אחד ויחיד בעולם. ואני אהיה בשבילך אחד ויחיד בעולם [...] אם תביית אותי, יהיו חיי כמו שטופי שמש. אכיר קול צעדים שיהיה שונה מקולם של כל שאר הצעדים. שאר הצעדים מבריחים אותי אל בטן האדמה. קול צעדיך יוציא אותי ממאורתי כמנגינה ערבה. ועוד משהו. הבט! אתה רואה שם את שדות החיטה? איני אוכל לחם. אין לי כל צורך בחיטה. שדות החיטה אינם מזכירים לי כלום. וזה עצוב. אבל לך יש שער זהב. אז כמה נפלא יהיה אחרי שתביית אותי: החיטה, שצבעה כצבע הזהב, תזכיר לי אותך! ואוהב את קול הרוח בין השיבולים (סנט־אכזיפרי 2011: 64-65).

במונחים של הנסיך הקטן, מרגע שהצלחנו 'לביית' אחד את השני, אורי לא היה זקוק להשוואות עם אחריו. העבודה המשותפת באמצעות ההעברה האחאית אפשרה לו למצוא את עצמו, את ייחודו ואת ערכו המוחלט בתוך ערכו היחסי.

סיכום

דנתי באופן כללי בסוגיית הקשר האחאי והשפעתו על כינון והתפתחות הנפש, ובאופן ספציפי יותר באופן שבו תמות שקשורות בקשר האחאי באות לידי ביטוי במהלך הטיפול הפסיכותרפיטי וביחסי העברה אנכיים ואופקיים. התבוננות בשעות קליניות מנקודת מבט אחאית מעשירה ומקרבת הבנת חוויות שבני אדם חווים כילדים, כאחים, כמטופלים, בתוך קבוצות, בכיתות לימוד ובמקומות עבודה ומאפשרת הבנת צרכים אופקיים אוניברסליים: להיות דומים אך נבדלים, ייחודיים, שותפים, שייכים ומוערכים. תחושות אלה אינן קשורות בהכרח ליחסים שבמשולש האדיפלי, ואינן נובעות מתשוקה להורה בן המין הנגדי ולתחרותיות עם ההורה בן אותו המין, אלא נעוצות בהתפתחות של הממד האופקי של הנפש שבו יש תפקיד משמעותי ליחסים האחאיים, הממשיים והמפנטזים, ולחוויותינו אותם.

בתיאור המקרה הדגמתי כיצד באו לידי ביטוי תמות ויחסי ההעברה האחאיים האופקיים והאנכיים, וכיצד הבנתם ועבודה באמצעותם סייעה לאורי. במקרה שתואר בלטו יריבות וקנאה ביחסים האחאיים וביחסי ההעברה. מדובר באספקט שמאפיין יחסי אחים, אך קיימים אספקטים נוספים ומגוונים ביחסי אחים שאינם מושתתים על יריבות וקנאה. יחסי אחים מתבטאים גם בדאגה, באחוה, במסירות, בנאמנות, בסולידריות, במשאלה להרגיש דמיון, בתאמות, בהזדהות וחיקוי וקיימות דוגמאות רבות לביטויים של צרכים ויחסים אלה בשעות הקליניות.

החינוך הפסיכואנליטי הממושך מאז פרויד הדגיש את הציר האנכי ואת השפעותיו המכוננות על עצמיות, התפתחות וזהות. הדגשת יתר זו טשטשה את

השפעות היחסים האופקיים על עצמיותנו. כמטפלים עלינו להיות ערים לכך שחלקים מהותיים מיחסי ההעברה שנוצרים בשעות הקליניות עוסקים בתמה האחאית, אם בפן האנכי ואם בפן האופקי שלה. עלינו ללמוד לאתר אותה וללמוד לעבוד אתה כדי לסייע למטופלים למצוא את עצמם, את ייחודיותם ואת ערכם המוחלט בתוך ערכם היחסי.

רשימת המקורות

- אהרוני, ח' (2012). ברית בין הבתרים: הסוּרָה כמודל של תנועה ופרדוקס. בתוך: ו' ביון (עורך), סוּרָה, תרגום: ח' אהרוני וא' ברגשטיין. תל-אביב: תולעת ספרים, עמ' 99-145. אלטמן, ר' (2010). מי בא אחרי? על מקומם של יחסי אחים בפסיכואנליזה וביחסי העברה. הרצאה בטקס פתיחת שנה, בתכנית לפסיכותרפיה, הפקולטה לרפואה, אוניברסיטת תל-אביב, 25.10.2010.
- ביון, ו' (1967 [2003]). התאום הדמיוני. בתוך: במחשבה שניה, תרגום: א' גיל רילוב. תל-אביב: תולעת ספרים, עמ' 17-33.
- גיי, פ' (1988 [1993]). פרויד: פרשת חיים לזמננו, תרגום: ע' גינצבורג-הירש. תל-אביב: דביר.
- ויניקוט, ד"ר (1953 [1996]). אובייקטים של מעבר ותופעות מעבר. בתוך: משחק ומציאות, תרגום: י' מילוא, עריכה: ע' ברמן. תל-אביב: עם עובד, עמ' 35-56.
- ויניקוט, ד"ר (1963 [2009]). התפתחות היכולת לאכפתיות. בתוך: עצמי אמיתי, עצמי כוזב. תרגום: א' אראל ונ' בן חיים. עריכה: ע' ברמן. תל-אביב: עם עובד, עמ' 252-260.
- ויניקוט, ד"ר (1968 [1996]). השימוש באובייקט והתייחסות באמצעות הזדהויות. בתוך: משחק ומציאות. תרגום: י' מילוא. עריכה: ע' ברמן. תל-אביב: עם עובד, עמ' 106-113.
- ויניקוט, ד"ר (1977 [1999]). הילדה פיגי: דו"ח על טיפול פסיכואנליטי בילדה קטנה, תרגום: י' גולדברג, ייעוץ מדעי: נ' ירום. תל-אביב: דביר.
- זרחי, נ' (2009). מי מכיר את תנינה? ירושלים: כתר.
- טריף, י' (2006). מערכת היחסים בין אחים. הרצאה שניתנה במכון הפסיכואנליטי אייטנינגון בירושלים, יולי 2006.
- מאלקולם, נ' (1958 [1988]). לודוויג ויטגנשטיין: ממואר, תרגום: א' סנה. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- מוחס, ש' (2008). 'הנה מה טוב, ומה נעים, שבת אחים גם יחד'!? אחאות ויחסי אחים במעגל החיים בראי הפסיכואנליזה. הרצאה שניתנה במכון הפסיכואנליטי ע"ש אייטנינגון בירושלים, ב-11 בנובמבר 2008.
- סגל, ח' (1979 [2001]). מלאני קליין, תרגום: ר' שונברגה-תל-אביב: עם עובד.
- סנט-אכופיר, א' (1946 [2011]). הנסיך הקטן, תרגום: א' המרמן. תל-אביב: עם עובד.

פרויד, ז' (1900 [2008]). פירוש החלום. תרגום: ר' גינבורג, עריכה: ע' ברמן. תל-אביב: עם עובד.

פרויד, ז' (1905 [1993]). קטע מתוך אנליזה של היסטריה. פרויד ודורה, תרגום: א' היס, עריכה: ע' ברמן. תל-אביב: עם עובד, עמ' 31-101.

פרויד, ז' (1909 [2003]). הנס הקטן: אנליזה של פוביה בילד בן חמש, תרגום: מ' רון. רמת יוחנן: ספרים.

פרויד, ז' (1918 [1999]). איש הזאבים: מתולדותיה של נירוזה ילדות, תרגום: ע' רולניק, עריכה: ד' גרין. צפת: ספרים.

פרויד, ז' (1919 [2012]). האלביתי, תרגום: ר' גינבורג. תל-אביב: רסלינג.

קוהוט, ה' (1984 [2005]). כיצד מרפאת האנליזה?, תרגום: א' אידן. תל-אביב: עם עובד.

קליין, מ' (1937 [2003]). אהבה אשמה ותיקון. בתוך: כתבים נבחרים, תרגום: א' זילברשטיין. תל-אביב: תולעת ספרים, עמ' 53-93.

קליין, מ' (1957 [2003]). צרות עין והכרת תודה. בתוך: כתבים נבחרים, תרגום: א' זילברשטיין. תל-אביב: תולעת ספרים, עמ' 241-304.

תלמי, ש', ר' עמיאל, א' פישר, וחי' ינאימלאך (2012). אחים ואחזות במאה העשרים ואחת: נקודות מבט תיאורטיות, קליניות ומקורות יהודיים בראייה פסיכואנליטית. הרצאה שניתנה במסגרת סדרת הרצאות מכון תל-אביב לפסיכואנליזה בתימינו, במרכז לא"י יפה תל-אביב, ב-6 ביולי 2012.

- Adler, A. ([1927] 1953). *Understanding Human Nature*. New York : Garden City.
- Ashuach, S. (2012). Am I my brother's keeper? The analytic group as a space for re-enacting and treating sibling trauma. *Group Analysis*, 45(2): 155–167.
- Bank, S. and M.D. Kahn (1980–1981). Freudian siblings. *Psychoanalytic Review*, 67: 493–504.
- Bank, S. and M.D. Kahn ([1982] 1997). *The Sibling Bond*. New York: Basic Press.
- Bevington, H. S. (1996). *The Third and Only Way: Reflections on Staying Alive*. Durham: Duke University Press.
- Blessing, D. (2007). Hiding in plain sight: The sibling connection in eating disorders. *Journal of Child Psychotherapy*, 33: 36–50.
- Calvi, G. and C. Blutrach-Jelín (2010). Sibling relations in family history: Conflicts, co-operation and gender roles in the sixteenth to nineteenth centuries, an introduction. *European Review of History*, 17: 695–704.
- Caspi, J. (2011). *Sibling Development: Implications for Mental Health Practitioners*. New York: Springer.
- Coleman, D. (1996). Positive sibling transference: Theoretical and clinical dimensions. *Clinical Social Work Journal*, 24: 377–387.

- Coles, P. (2003). *The Importance of Sibling Relationship in Psychoanalysis*. London: Karnac.
- Coles, P. (ed.) (2006). *Sibling Relationship*. London: Karnac.
- Colonna A.B. and L.M. Newman (1983). The psychoanalytic literature on siblings. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 38: 285–309.
- Diethe, C. (2003). *Nietzsche's Sister and the Will to Power: A Biography of Elisabeth Forster-Nietzsche*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Evans, D. (2002). *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. New York: Routledge.
- Freud, S. ([1917–1919] 1955). A childhood recollection from *Dichtung und Wahrheit*. *S.E.*, vol. 17, pp. 145–156.
- Guntrip, H. (1975). My experience of analysis with Fairbairn and Winnicott (How complete a result does psycho-analytic therapy achieve?). *The International Review of Psycho-Analysis*, 2: 145–156.
- Houzel, D. (2001). The 'nest of babies' fantasy. *Journal of Child Psychotherapy*, 27: 125–138.
- Hulsker, J. and J.M. Miller (1990). *Vincent and Theo van Gogh: A Dual Biography*. Ann Arbor: Fuller Publications.
- Kaese, R. (2008). *Le complexe fraternel*. Paris: Dunod.
- Kancyper, L. (2004). *El Complejo fraterno: Estudio psicoanalítico*. Buenos Aires: Lumen.
- Kelly, F.C. (1989). *The Wright Brothers: A Biography*. New York: Dover.
- Kivowitz, A. (1995). Attending to sibling issues and transferences in psychodynamic psychotherapy. *Clinical Social Work Journal*, 23: 37–46.
- Klein, M. (1932). *The Psycho-Analysis of Children*. London: The Hogarth Press.
- Klein, M. (1963). On the sense of loneliness. In M. Masud R. Khan (ed.), *Envy and Gratitude and Other Works 1946–1963*. London: The Hogarth Press, pp. 300–313.
- Kohut, H. (1979). The two analyses of Mr. Z. *International Journal of Psycho-Analysis*, 60: 3–27.
- Kohut, H. and E.S. Wolf (1978). The disorders of the self and their treatment: An outline. *International Journal of Psycho-Analysis*, 59: 413–425.
- Legorreta, G., C. Levaque and M. Levinsky-Wohl (2013). The sibling complex: Introduction and background. *Canadian Journal of Psychoanalysis*, 21: 170–174.

- Lesser, R.M. (1978). Sibling transference and countertransference. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis*, 6: 37–49.
- Lewin, V. (2004) *The Twin in the Transference*. London: Whurr.
- Miller, N. and N. Yavneh. (2006). *Sibling Relations and Gender in the Early Modern World: Sisters, Brothers and Others*. Aldershot: Ashgate.
- Minuchin, S. (1974). *Families and Family Therapy*. Cambridge, MA : Harvard University Press.
- Mitchell, J. (2000). *Madmen and Medusas: Reclaiming Hysteria*. New York: Basic Books.
- Mitchell, J. (2003). *Siblings: Sex and Violence*. Oxford: Polity Press.
- Modell, A. H. (1984). *Psychoanalysis in a New Context*. New York: International Universities Press.
- Morley, E. (2006). The influence of sibling relationships on couple choice and development. In P. Coles (ed.) *Sibling Relationship*. London: Karnac. pp. 197–224.
- Moser, C., R.A. Jones, D.M. Zaorski, H. Mirsalimi and A.F. Luchner (2005). The impact of the sibling in clinical practice: Transference and countertransference dynamics. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 42: 267–278.
- Pontalis, J.B. (2012). *Brother of the Above*, tr. D. Nicholson-Smith. New York: Unconscious in Translation.
- Rosner, S. (1985). On the place of siblings in psychoanalysis. *Psychoanalytic Review*, 72: 457–477.
- Safer, J. (2003). *The Normal One: Life with a Difficult or Damaged Sibling*. New York: Random House.
- Sharp, B. and V. Lewin (2009). *Siblings in Development: A Psychoanalytic View*. London: Karnac.
- Sharpe, S.A. and D.A. Rosenblatt (1994). Oedipal sibling triangles. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 42: 491–523.
- Shechter, R.A. (1999). The meaning and interpretation of sibling-transference in the clinical situation. *Issues in Psychoanalytic Psychology*, 21: 1–10.
- Sherwin-White, S. (2007). Freud on brothers and sisters: A neglected topic. *Journal of Child Psychotherapy*, 33: 4–20.
- Todd, R.L. (2010). *Fanny Hensel: The Other Mendelssohn*. Oxford: Oxford University Press.
- Tustin, F. (1972) *Autism and Childhood Psychosis*. London: Hogarth.

- Vivona, J.M. (2010). Siblings, transference, and the lateral dimension of psychic life. *Psychoanalytic Psychology*, 27: 8–26.
- Winnicott, D. ([1958] 1965). Psycho-analysis and the sense of guilt. In *The Maturation Processes and the Facilitating Environment: Studies in the Theory of Emotional Development (The International Psycho-Analytical Library, 64)*. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, pp. 1–276.
- Wolf, E. (1988). *Treating the Self*. New York: Guilford.
- Zipes, J. (2002). *The Brothers Grimm: From Enchanted Forests to the Modern World*. New York: Palgrave/Macmillan.

עו"סית קלינית M.S.W. ופסיכותרפיסטית; דוקטורנטית במסלול לפסיכואנליזה ופרשנות בחוג לפרשנות ותרבות, אוניברסיטת ברא"ל; בוגרת התכנית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית בפקולטה לרפואה באוניברסיטת תל-אביב; מדריכה בתכנית להכשרת מטפלים בילדים ונוער ביחידה ללימודי המשך באוניברסיטת ברא"ל; מטפלת בפרקטיקה פרטית בתל-אביב ובקיבוץ בית גוברין.

ריבה אלטמן
קיבוץ בית גוברין
ד.ג. לכיש דרום 79370
rivalt@gmail.com
